

УДК 159.922.8

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Наталія Пилат

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна, kafilos@franko.lviv.ua*

Проаналізовано формування соціальної ідентичності людини як елементу уявлення про себе через призму соціальних стосунків. Головну увагу приділено студентській юності, коли відбуваються і початковий етап професіоналізації і пошук свого місця в професійному товаристві, а також соціальна адаптація й самореалізація особистості. Розглянуто питання ефективності вирішення студентських проблем, пов'язаних зі становленням професійної складової Я-концепції молодого людини.

Ключові слова: соціальна ідентичність, професіоналізація, самовизначення, криза ідентичності, психосоціальний мораторій.

Розглядаючи категорію студентської юності, ми звертаємо увагу не на вікову періодизацію етапів розвитку особистості, а на їх соціальне підґрунтя. Адже, власне соціальне середовище людини є тим фактором, що визначає напрямок її розвитку, самореалізації й пошуку смисложиттєвих орієнтирів. Студентська юність є тим етапом в житті людини, коли формуються Я-концепція особистості, певний тип мислення, світобачення. Юнак чи дівчина починають серйозно думати про своє майбутнє, намагаються обрати професію. Саме цей вибір формує значиму соціальну ідентичність, яка й буде визначати стиль поведінки та спосіб життя в цілому.

Початковий етап професіоналізації (вибір сфери діяльності, пошук свого місця в професійному товаристві, соціальна адаптація й самореалізація) трактується дослідниками як ключовий момент, який часто визначає весь хід подальшого життя людини, її значиму соціальну ідентичність [1; 2]. Важливою складовою цього етапу є період навчання у вузі, де майбутній спеціаліст отримує необхідні знання й уміння, знайомиться зі старшими колегами, уточнює своє першопочаткове уявлення про ту діяльність, якій він вирішив присвятити себе. Період студентства зовсім не простий – саме на межі пізньої юності та ранньої зрілості молода людина повинна вирішити питання пріоритетності своїх життєвих цінностей, окреслити найближчі й перспективні цілі. Важливим завданням університетської освіти, крім передачі знань та умінь (інформованості), є також формування особистості професіонала, його самоідентифікації з професією.

Навчальна діяльність – лише одна з багатьох сторін життя студента. У період здобування вищої освіти молода людина продовжує свій особистісний ріст, зіштовхуючись із багатьма проблемами, пов'язаними з початком дорослого життя (нове середовище ровесників і дорослих, перегляд уявлень про себе, необхідність

заробітку, можливий переїзд до іншого міста тощо). Постійне вирішення цих проблем потребує внутрішньої самоорганізації, уміння розподілити час і сили в навчальному режимі, стимулює роботу по виявленню й усвідомленню життєвих цінностей, уточненню перспективних планів.

З переліченими проблемами стикається практично кожен студент, і спосіб їх вирішення або сприяє його особистісному й професійному становленню, або приводить до глибоких внутрішніх криз.

Опитування та інтерв'ю зі студентами й випускниками Московського державного університету (1996–1998 рр.) дозволили психологам виявити найбільш типові з цих криз [3, с. 51]: а) 1-й курс – криза очікувань (зіткнення очікувань недавніх абітурієнтів стосовно обраної професії з навчальними буднями); б) 3-й курс – криза самовизначення (“Більша частина навчання позаду...Що я можу як професіонал?”); в) 4-й і 5-й курси – криза професійної адаптації (працевлаштування за спеціальністю або перекваліфікація, відмова від отриманої професії).

Розширений аналіз проблем і криз, що виникають у студентів, свідчать про те, що багато з них дійсно пов'язані з несформованістю почуття ідентичності. Найчастіше виникає внутрішньо особистісний конфлікт, що виражається в сумнівах типу: “Я не впевнений, що роблю те, що треба”, “Куди я йду?”, “Чи правильно я живу?” [4, с. 58]. Ці питання, згідно Е. Еріксона, прямо вказують на стан “кризи ідентичності”, яка завжди супроводжується важкими сумнівами стосовно себе, свого місця в групі, невизначеністю життєвої перспективи.

Дослідники виділяють також конфлікти, що спостерігаються в студентів, які а) звикли в школі бути кращими, а в університеті виявились у числі багатьох (“втрата зірковості”); б) відчувають себе вихідцями з більш престижного середовища [4, с. 59]. Серед студентської молоді існують замкнені угруповання з нетерпимим, відштовхуючим, а іноді й жорстоким ставленням до тих, хто в дане угруповання не входить. Дані типи конфліктів можна охарактеризувати за допомогою поняття “прояснення Я-образу деструктивними способами” [5, с. 143]. Намагаючись визначити власну ідентичність, молоді люди, за Еріксоном, можуть ставати відчуженими, жорстокими до тих, хто від них відрізняється за соціальним статусом, рівнем культурного розвитку, за уподобаннями та здібностями. Таку поведінку можна розглядати як тимчасово необхідний захист від почуття “втрати ідентичності”. Водночас, масовість таких форм поведінки серед студентів свідчить про те, що “криза ідентичності” – гостра проблема, що потребує уваги й конкретної професійної допомоги.

Яскраво вираженим серед студентської аудиторії є конфлікт “незнання себе”. Часто студент є пасивним у навчальній діяльності через те, що не знає себе. Усвідомивши, що те, чому він навчається, “виявляється зовсім не моє”, студент рідко залишає факультет, продовжуючи пасивно вчитися. Пізніше серед випускників спостерігається факт масового прагнення вступу до аспірантури. Це дозволяє розглядати в деяких випадках аспірантуру як своєрідний “психосоціальний мораторій” (за Еріксоном) – певним відстрочуванням, що надається молодій людині, яка ще чітко не визначила себе, свою соціальну ідентичність [6, с. 60].

Таким чином, формування професійної складової Я-концепції, яка є необхідною для успішного самовизначення і включає в себе як усвідомлювані (відрефлексовані) когнітивні та операційні компоненти, так і неусвідомлювані цінності та смисли, що надають емоційного забарвлення окремим професійним актам і всій професійній діяльності в цілому, вимагає постійної роботи суб'єкта у становленні та деталізації внутрішнього образу професійної діяльності. Постає питання: які саме чинники є важливими у становленні значимої професійної ідентичності молоді людини. Можливо, важливу роль тут відіграє переживання цінності професії, її значення у сучасному суспільстві, тобто факт престижності обраної професії.

З метою перевірки припущення про роль престижності обраної професії у формуванні ідентифікації з нею було проведено дослідження на базі Львівського національного університету імені Івана Франка. Групу досліджуваних становило 188 студентів різних факультетів університету. Я-концепція особистості досліджувалась за допомогою методики на виявлення самоописових характеристик ("Хто я?"), опитувальника соціальної самооцінки Р. Люхтанена – Дж. Крокера й анкети для визначення соціальної ідентичності. Внаслідок аналізу методик виділено показники соціальної та особистісної ідентичності, соціальної самооцінки, компонентів соціальної ідентифікації (поведінкового, когнітивного й емоційного).

Престижність тої чи іншої професії було визначено шляхом попереднього опитування стосовно ставлення до навчання на факультеті, на якому готують спеціалістів даної професії. Таким чином, престижними, на думку більшості опитуваних (73%), є факультети міжнародних відносин, іноземних мов, юридичний та економічний. Статус "менш престижних" отримали факультети: хімічний, географічний, механіко-математичний та історичний. Для порівняння груп використано параметричний t-критерій Ст'юдента.

Прослідкуємо вплив соціального статусу на Я-концепцію людини. Параметр соціального статусу у дослідженні визначається належністю респондента до престижного чи не престижного факультету.

Результати порівняння середніх значень між групами свідчать про чітку відмінність між хлопцями-студентами престижних і неprestижних факультетів у процесі *емоційної ідентифікації* ($q=0,002$). Студенти престижних факультетів мають вищий рівень емоційної ідентифікації зі значимими соціальними групами, ніж студенти неprestижних факультетів. Хлопці, що навчаються на престижних факультетах у більшій мірі ототожнюють себе зі своїми значимими престижними соціальними групами. Про це свідчить відмінність середніх значень між двома групами у параметрі *коефіцієнту соціальної ідентичності* ($q=0,03$). Дані результати вказують на тенденцію людини ідентифікувати себе з тими соціальними групами, що мають високий соціальний статус в суспільстві, намагання підвищити свою соціальну самооцінку шляхом соціального порівняння ототожнення себе збільш бажаними соціальними об'єктами.

Порівняємо тепер групи дівчат за ознакою належності до престижної чи неprestижної соціальної групи (місця навчання). Тут теж спостерігається факт

впливу соціального статусу (престижного чи непрестижного) дівчини на процес емоційної ідентифікації ($q=0,005$) зі значимими іншими.

Студентки престижних факультетів мають вищий рівень емоційної ідентифікації, ніж їхні ровесниці з непрестижних факультетів. Отже, чинник реальної престижності факультету у період становлення особистості (юнацький вік) формує таку характерну особистісну властивість, як почуття захищеності в соціальному світі, впевненість у своєму майбутньому, що допомагає молодій людині зрозуміти духовний світ іншого, ототожнити себе з ним, співпереживати йому. Готовність стати на місце іншого базується на відкритості власного "Я", довірі до іншого.

І, навпаки, усвідомлення людиною свого порівняно низького статусу щодо однолітків формує певні захисні реакції у свідомості, що спричиняються незадоволенням сучасним, невпевненістю в майбутньому та почуттям емоційного холоду, відчуженням від інших і базуються на неусвідомленому почутті небезпеки та страху. З огляду на емоційну ідентифікацію, першочерговою стає потреба у безпеці, задоволення якої може відбуватись шляхом досягнення соціального престижу. Однак це характерне лише для юнацького віку, коли закладаються підвалини соціальної ідентичності молодої людини, формується Я-концепція у термінах соціальних ролей і позицій, ведеться пошук власного "Я". Тоді у свідомості людини усталюються певні норми, стереотипи та шаблони поведінкових реакцій, що згодом стають невід'ємною частиною соціально-психологічних характеристик особистості.

Належність до престижного факультету, як вагомий чинник у структурі свідомості молодої жінки значною мірою визначає її *соціальне самопочуття* ($q=0,001$). Може видатись дивним, але належність до престижного факультету не означає наявності позитивного соціального самопочуття жінки. Навпаки, саме навчання на непрестижних факультетах зумовлює появу позитивного соціального самопочуття на певний час. Реальна належність до престижного факультету визначає і усвідомлення власного соціального престижу як вагомого елементу Я-концепції особистості. Така закономірність виявлена лише серед жіночої групи.

З цього випливає, що дівчата більш соціально спрямовані, ніж хлопці. Вони надають більшій уваги власному соціальному статусу, формуючи світосприйняття через призму соціальних ролей і позицій. Жінки ліпше адаптуються до нової ситуації розвитку, приймають нові правила та ролі соціальної взаємодії, ідентифікуючи себе із соціальною групою чи роллю. Швидшій адаптації сприяє також і позитивна соціальна ситуація, наприклад, та, яка зумовлює вищий соціальний статус і престиж. Процес соціальної ідентифікації тісно пов'язаний із соціальною адаптацією людини до нових соціальних умов: якщо умови сприятливі для людини, вона швидко приймає нові соціальні ролі, ідентифікує себе з новими соціальними групами і таким чином швидко пристосовується до змінених умов.

Напрошується висновок про необхідність соціальної корекційної роботи з формування соціальної ідентичності, яка лежить в основі професійного та особистісного становлення студентів.

Таким чином, можна припустити, що ефективність вирішення студентських проблем та успішність становлення професійної складової Я-концепції майбутніх спеціалістів визначається сукупністю суб'єктивних та об'єктивних факторів. До *суб'єктивних факторів* професіоналізації належать: внутрішня робота студентів по деталізації Я-концепції, що включає в себе образ майбутньої професійної діяльності; подальше уточнення життєвих цілей та усвідомлення сенсожиттєвих цінностей. До *об'єктивних детермінант* професіоналізації відносяться: традиції навчального закладу; існування соціальних стереотипів та норм стосовно тої чи іншої професії, характер вимог, що пред'являються спеціалісту сучасним суспільством.

Для вирішення проблеми формування особистості студента необхідним є створення консультативного психологічного центру в системі освіти вищого навчального закладу для роботи зі студентами й викладачами різних факультетів і спеціальностей. Що ж до функціонування психологічного центру, то великою необхідністю в ньому, насамперед є розробка й проведення тренінгових програм, націлених на становлення ідентичності молоді людини, її професійного й особистісного самовизначення. Програма такого тренінгу вимагає особливої уваги до наступних аспектів:

1. Робота над усвідомленням свого "Я". Даний етап передбачає використання методик, спрямованих на переживання ідентичності як "суб'єктивного почуття тотожності та цілісності" [6, с.28]. Прикладом такого виду методик може бути техніка деідентифікації, запропонована Р. Асаджолі [7, с. 123–140]. Основним принципом даного методу є необхідність деідентифікації людини з окремими компонентами свого "Я" (соціальними групами, ролями, фізичними об'єктами, бажаннями, почуттями тощо), так званими "персонажами", з метою досягнення особистісної цілісності, переживання своєї самості.

2. Створення перспективи власного майбутнього. Необхідність вироблення навичок побудови життєвих планів для подолання розладів часової перспективи, які є вагомим аспектом кризи ідентичності. Передбачається використання методик, спрямованих на усвідомлення людиною того, до чого вона прагне [8, с. 61–72]. Також важливими є психотехніки заміни ідеальних цілей на реальні, прикладом яких є "Методика ідеальних моделей", розроблена в теорії психосинтезу [9, с. 181–199].

3. Формування навичок конструктивного вирішення конфліктів. Проведення рольових вправ, спрямованих на ефективне використання стилів поведінки в конфліктній ситуації [10].

Перераховані вимоги є основними й суттєво необхідними у розробці корекційних програм, спрямованих на подолання кризи ідентичності в студентському віці, на професійне й особистісне самовизначення молодих людей, які становлять майбутнє України.

1. Любимова Г. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 14: Психология. 2000. № 1. С. 48–56.
2. Нечаев Н. Психолого-педагогические аспекты подготовки специалистов в вузе. М., 1988.
3. Любимова Г. От первокурсника до выпускника: проблемы профессионального и личностного самоопределения студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 14: Психология. 2000. № 1. С. 48–56.
4. Буякас Т. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 14: Психология. 2000. № 1. С. 56–62.
5. Эриксон Э. Идентичность: юность и кризис. М., 1996.
6. Буякас Т. О проблемах становления чувства самоидентичности у студентов-психологов // Вестн. Моск. ун-та: Сер. 14: Психология. 2000. № 1. С. 56–62.
7. Ассаджоли Р. Психосинтез: Пер. с англ. М.: Рефл-бук, К., 1997.
8. Руководство практического психолога / Под ред. И. В. Дубровиной. М.: Академия, 1995.
9. Ассаджоли Р. Психосинтез: Пер. с англ. М., К., 1997.
10. Скотт Д. Конфликты. Пути их преодоления: Пер. с англ. К., 1991.

PECULIARITIES OF SOCIAL IDENTITY FORMING IN STUDENTS' YOUTH

Nataliya Pylat

*Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str., 1
Lviv 79000, Ukraine, filovs@franko.lviv.ua*

The article focused on the students' youth, the period of forming the social identity. Social identity is the part of self-conception based on social position that are enacted in ongoing, reciprocal role relationships and are accepted as self-descriptive. Students' youth is the interesting period when young man or woman forms their professional identity in the process of social adaptation. The most important problem in this period is the identity crisis which is considered in the article.

Key words: social identity, professionalization, self-determination, identity crisis, psychosocial moratorium.

*Стаття надійшла до редколегії 15. 02. 2003
Прийнята до друку 10. 05. 2003*